

LIST ZA KULTURU
I UMETNOST *

POLJAK

91

U redovima građanskih ideologa danas su veoma raširene teorije o savremenom „industrijskom društvu“, njegovim tendencijama i mogućim perspektivama njegovog razvika. Mnogi buržoaski ideolozi insistiraju na tome da razlike u društvenim sistemima savremenog doba nisu bitne nego sporedne i da će u skoroj budućnosti postepeno iščeznuti silom istorijske nužnosti razvika „industrijskog društva“, odnosno „društva masovne potrošnje“. Sovjetsko i zapadna društva tretiraju se kao razne varijante jednog istog tipa modernog društva. Ovi teoretičari većinom su jasno opredeljeni kao antikomunistički ideolozi, ali to nije jedina njihova mana. Njihov najveći nedostatak je u tome što oni ne vide istinsku perspektivu daljih kretanja čovečanstva, a kada govore o progresu orijentisani su previše na automatizam razvika tehnike, podređujući tome sve drugo.

Svi oni prihvataju kao kriterijum društvenog progressa isključivo razvoj proizvodnje, u prvom redu razvika tehnike. Taj tehničko-ekonomistički prilaz razmatranju problematike društvenog razvika uslovljava zanemarivanje razlika između kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Ako uz to pri takvom pristupu nedostaje jedna humanistička vizija budućnosti čovečanstva, kao i želja i akcija da se ona ostvari, onda se iz postojećih tendencija i smerova kretanja može izvesti vrlo pesimističan zaključak — o mračnoj perspektivi ljudskog društva, kao savršeno birokratizovanog tehnokratskog sistema. Naime, o tome govore određene karakteristične odlike modernog, sve više tehničanog društva. Izgleda kao da je to jedino prirodno i zakonito kretanje društva, pa dakle i jedina perspektiva koja polazi od imanentnih očiglednih tendencija spontanog razvika pojedinih društvenih zajednica, a ako to još i proizvoljno uopštimo, onda nam se to ukazuje kao budućnost celog čovečanstva zasnovana na „zakonomernosti“ sadašnjeg stanja.

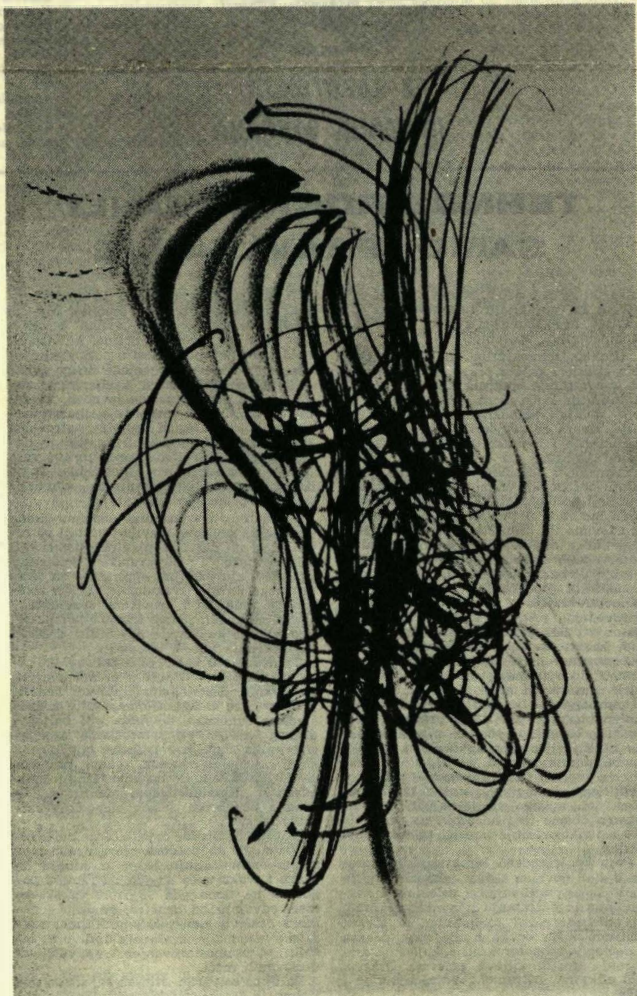
Mada su ovakve teorije u osnovi neprihvatljive, ima u njima nešto što izgleda nesumnjivo. To je ukazivanje na izvesne zakonitosti razvika tehnike današnjeg doba, a u tom pogledu nesumnjivo postoje izvesne sličnosti u razviku pojedinih društava bez obzira na sistem društvenih odnosa. Zacelo se u tome kriju opasnosti o kojima se inače često govori, ali se ponekad gube iz vida njihovi društveni izvori.

Neosporno je da među osnovne karakteristike savremenog industrijskog društva spadaju pre svega izvanredan i svakim danom sve brži razvoj tehnike i intenzivan razvitak nauke sa progresivnim ubrzanjem. Karakteristično je da se naročito intenzivno razvijaju mašingradnja i teška industrija uopšte. Svuda se govori o potrebi i nužnosti industrijalizacije. Zemlje koje su u tome zaostale nastoje da se što pre, što brže i efikasnije uključe u tu utakmicu na međunarodnom planu. To vodi brzom povećanju brojnosti radničke klase i smanjivanju broja seljaštva, porastu gradova itd. Sve to stvara određene teškoće i otvara krupne probleme, koji se u raznim zemljama različito rešavaju, što zavisi i od karaktera društvenog sistema date zemlje. Tako već sam progres tehnike nameće niz problema.

Pošto se stvarna, efektivna moć jedne države meri pre svega prema tehnici kojom raspolaže, prirodno je što se svaka država trudi da ima zadovoljavajuću tehniku svake vrste. Ukoliko zaostaje za drugima, to stvara „komplekse“ i ističe zahtev da se dostignu ili čak i prestignu druge države, ukoliko je to moguće, obično po cenu velikih štrava. Otuda proizilazi potreba da se planiraju tehnički razvoj i privredno kretanje uopšte. To je razlog što planiranje danas nije više karakteristično samo za socijalističke države, mada je primer ovih doprineo tome da se i na drugim stranama sagleda neophodnost uvida nad privrednim razvikom. Planiranje razvika privrede pretpostavlja postojanje raznih vrsta stručnjaka (inženjera, ekonomista itd.), koji će omogućiti njeno unapređenje, a isto tako vršiti kontrolu razvika i korišćenja tehnike.

To znači da je razvitak tehnike u najužoj zavisnosti od razvika nauke. Otuda, sve veći značaj i uloga nauke u ekonomskom i celokupnom društvenom životu. Ovo vodi koncentraciji naučnih kadrova i

GLIGORIJE ZAJEČARANOVIĆ

TEHNOBIROKRATIJA
ILI
SAMOUPRAVLJANJEDILEMA SAVREMENOG
DRUŠTVA

stvaranju velikog broja instituta sa neskrivenom tendencijom da sve to bude u službi privrede. Rezultat toga je izvanredan tempo razvika nauke, iz dana u dan sve veći broj naučnih otkrića, što ima odlučan uticaj na procese privrednog razvika. U neposrednoj vezi s tim je planiranje naučnih istraživanja i razvika nauke, isto onako kao što se to čini u industriji.

Pod uticajem takvog razvika tehnike i nauke, sav društveni život i život svakog pojedinca postaje sve više racionalizovan. Proces racionalizacije kao karakterističan za moderno doba zapazili su i analizirali mnogi mislioci. Naročito interesantne analize u tom pogledu dali su nemački sociolog Maks Weber i mađarski filozof Endr Lučkač, jedan od najinteresantnijih teoretičara savremenog marksizma. U stvari, taj proces je počeo još u doba renesanse, ili, tačnije, on je vezan za nastanak i razvitak kapitalizma. Osnovni princip društvenog razvika modernog doba je princip korisnosti, krajnje proračunatosti svega što se preduzima. Filozofsko obrazloženje toga principa nalazimo u delima osnivača moderne filozofije, Bekona i Dekarta, koji su dobro osetili stremjenja svoga vremena.

Da bi neki privredni poduhvat uspeo potrebno je praviti detaljne kalkulacije i preduzeti solidnu pripremu. Ništa se ne može učiniti bez proračuna i planova. Mehanika je postala i sve do sada ostala osnovni uzorni model prema kome se ponašava sav život. Čak i mišljenje postaje mehaničko. Umetnost takođe umnogome poprima crte mehaničkog produkta, pa i sam proces umetničkog stvaranja mnogi nastoje da objasne kao mehanički proces. Sve se podvrgava merenju, kvantitativnom određivanju, ili tačnije, to se uzima kao vrhovni kriterijum naučnosti. U najnovije vreme se i ljudski odnosi i emocionalni stavovi nastoje izmeriti, egzaktno, kvantitativno izraziti, što je Sorokin označio izrazom „kvantofrenija“, jer je to zaista socijalnopolitički slučaj zastranjanja u nauci.

Danas, kada su tehnika i nauka toliko napredovale, sve te tendencije potencirane su u najvećoj meri. Tehnika naglo prodire u sve pore društva, a sam život postaje sve više tehnički, tj. ne podvrgava se tehnici njemu nego obratno — život se potčinjava zahtevima tehnike. Politika se isto tako većinom shvata još uvek kao tehnika rukovođenja masama, kao tehnika manipulisanja ljudima. Koliko smo zahvalni tehnikom a da to skoro i ne osećamo vidi se i iz preterane upotrebe izraza „tehnika“ i „tehnički“. Koristimo te izraze i onda kada oni ne odgovaraju onome što želimo da kažemo. Mi dosta neobično kombinujemo izraze kada kažemo: „tehnika mišljenja“ ili izumevanja, „tehnika umetničkog stvaranja“, „tehnika ljubavi“ itd., kao da se mišljenje, umetničko stvaranje i ljubav mogu svesti na tehničko. Nekada se nije tako govorilo, što svakako ukazuje na nov način shvatanja svega, na novu metafiziku koju tehnički svet implicitno sadrži i pretpostavlja.

U tehničkom svetu postoji snažna tendencija da se tehnička sredstva tretiraju kao vrednosti po sebi i za sebe, a na čoveka se gleda kao na sredstvo u službi unapređenja toga carstva tehnike, mada se to inače retko priznaje. Ako bismo apsolutizovali takve tendencije, onda bismo zaista imali sasvim izopačen svet u kome ono što je cilj postaje sredstvo, a sredstva za postizanje cilja uzdižu se na rang cilja za sebe. Po toj logici se onda privreda uzima kao osnovno i najviše dobro, a čovek je samo instrument koji služi unapređenju privrede. Zato nije nimalo čudno što u takvim uslovima i nauka, koja je nekad bila rezultat skoro isključivo teorijskog interesa, odnosno radoznalosti, postaje takođe instrument u službi razvika tehnike. To ima za posledicu da se razvijaju u prvom redu nauke koje tome cilju mogu doprineći, pa se zato dobro finansiraju, a ostale, naročito tzv. humanističke nauke, mogu i da zaostaju. To se dešavalo ne tako retko i u socijalističkim zemljama.

Ova tehnicizacija sveta postepeno zahvata život svakog pojedinca i zadire u njegov najintimniji život. Pored postojećih on stvara sasvim nove oblike otkrivanja, kao što potencira stare. Rad takođe postaje sve više tehnički i uporedo sa tim gubi stvaralački karakter. Osnovna ten-

(Nastavak na 2. strani)

U žilama živih ključa jako vino,
nema reči da im ubruči krv.
Sejući smrt brani se od smrti
čudno ljudsko pleme,
idući po sopstvenom zakonu
sve će da obori.
Godine što dolaze biće kobne za čoveka:

Da li je umno to ljubičasto nebo
što ruši se iza mrkih planina,
ili je glas vode, kamen, trava
naša gola misao? Uspavana
krenuše vina, biljke neznan tera.
Starci čute i zure
u znak čudesne zadnje ptice
s krilom na ivici usana.
Ali reč niko ne izusti,
svako je zadržao za sebe.
Samo je dah zujao na starim stubama

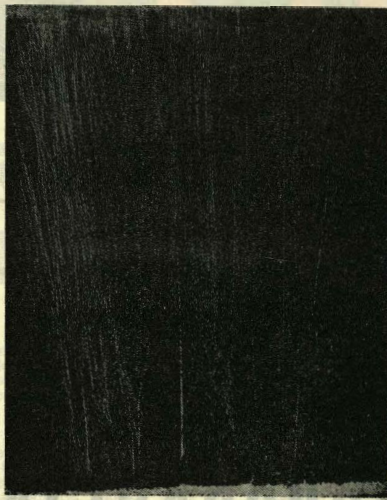
Ima reči težih od pogibije,
ima reči kao kad dan sviće.
Sidi, otvori vrata,
svetlost je saće u pećinama.
Jedan je cvet ustima tvojim stvoren,
u istom trenu drugi je život zbrisan.
Opet treperi voda bijena suncem,
mukom građen svet.
Sediš pod crvenim lišćem
zagledan u zrak ispunjen pčelama,
u vrelim ustima
nosiš svu vik u večeri.

Dobro znam kakav je svet,
ali ne znam kakav bi morao biti.
Trese se zemlja, gori mi glava,
oko mene prostor pun čube.
(Beli puteljak kroz visoku travu
vrulada toplim mestima i buku vode.)
Svako spasava sebe. Nema Spasitelja.

Odoše, ratnici moji, po velikoj tvrdi,
žitni klas drhti pred dupačkim mačevima,
ljubav se ugasila, verovanje se pavuklo.
Reš rešenu kožu o prostojoj jeri!
Moraš nešto učiniti! Napij se prostora!
Meni plodna misao zubi blizu uva.

VOJISLAV VULANOVIĆ

Ratnikovo je srce golo na poprištu,
krv se penje u čistom danu.
Sa grana neba
ime mu ni tuča ne obori.
Lišen predela i zapaljene putanje
lica častita gubom, još govori
svoju strasnu strofu.
Poletela je u vazduh krv predaka,
ne vidim da tu ima više išta,
ječaj suve trave i pustoaća čueća,
zujanje sunca u ušima vetra.

Stupismo na jarosno kopno,
sunce se lomilo u mramoru.
Padosmo na kamenje pod zelenom lozom,
bili smo bez povratka, glas nam se kamenio.
Kriilo kopna i kriilo vode
zaokupile nas jakim vetrom.
Kako nam je bilo
znaju oni što danas čute.
Umiremo u zaleđenom predelu,
stiglo je prokletstvo,
surovo smo kažnjeni.
Pokupite nam haljine i sablje,
rasporedite ih po kući
dok ne dođe novi vetar
da stvari ponovo rasporedi ili rasturi.

Oujia me miris pelina,
ljuta pčela obleće mi uvo,
dan veliki, lelujaju se brda,
vidim oca u kamen pretvoreno.

Niz Lipovu stranu se spustismo,
oko ognja čeljad podavismo
(o, palci su me dugo boljeli),
verige presekosmo, kuću zapalismo.

OKLOP

IZ ŠAPUTANJA
IGUMANA STEFANA

Godinama smo bežali, sve nam je bilo gore,
ljuti nije bilo ali glasovi su nas stizali.
Duša mi se pretvarala u žutu ranu.
Zlatnike i sve ostalo bacismo
ili smo četvoronoške tražili put.
Noćna tmina gorela je uz uvo,
nećemo daleko videlo se divno.
U dubokim pećinama smo noćivali,
sunce obilazilo,
nigde ne nadosmo spasenje.
Rušilo nas je sve, i lepet ptica.

Pobedila je konjica vremena,
predeo je zauvek napušten
basnoslovno oružje je potonulo,
pada suvo lišće, u dan ovaj.

(Nastavak sa 1. strane)

dencija je da se on svede na ponavljanje rutinskih operacija.

Ovo što je rečeno ne treba shvatiti kao nihilistički odnos prema tehnici i kao odbacivanje bogatstva koje ona može pružiti, jer je ona uslov sve punijeg i svestranijeg života čoveka, ali sam za sebe nedovoljan. Ovim se samo htelo da ukaže na duboke korene tehnokratskih tendencija, a prema tome i na uslove koji određuju izgled i karakter moderne birokratije, koja se umnogome i sve više razlikuje od one ranijeg vremena, pošto joj novi uslovi određuju okvir i način funkcionisanja.

Naime, ekspanzija tehnike doprinosi stvaranju novog tipa čoveka. To je čovek koji tehniku smatra osnovnom vrednošću između svih drugih stvari i bića što postoje izvan njega samoga. Ukoliko on uopšte misli o ljudima i njihovoj sreći, tehnika je za njega jedini uslov te sreće. Čovek tehnike je u najvećoj meri baš "stručnjak", u jednom posebnom smislu reči. Ali, potencijalna snaga tehnokratije krije se u pravu u sloju stručnjaka, ma da ona ne mora uvek da dolazi do izražaja, jer su za to neophodni odgovarajući društveni uslovi, u prvom redu uslovi političkog karaktera. U revolucionarnoj sredini tehnokratija ne nalazi pogodnih uslova da dođe do izražaja.

Tehnokrata nije samo onaj koji ima veliku društvenu moć, tako da može raspolagati stvarima i ljudima, pri čemu ta moć izvire iz njegovog položaja određenog stručnošću. On uvek ima svoju ideologiju, bez obzira u kojoj meri je on svestan da je to neka posebna ideologija — **tehnicizam**, ideologija koja tehniku uzima kao početak i kraj, po kojoj je tehnika alfa i omega svega, i **tehnokratizam**, prema kome je određen sloj stručnjaka pozvan da rukovodi društvom, da usmerava privredni i tehnički razvitak, a na osnovu toga i sav društveni život uopšte. U razviku materijalnih sredstava rada (oruđa za rad, tehnike u užem smislu, u prvom redu mašinerije) ideologija tehnokratije vidi trajni osnovni cilj društvenog života, jer to tobože predstavlja jedino i potpuno rešenje problema čoveka u savremenom svetu. Radi toga bi tobože trebalo društvo orga-

nizovati na nov način, naime, tako da društvom ne upravljaju nekompetentni upravljači nego tehničari koji su jedini: za to kompetentni i sposobni.

Utoliko tehnokratija zadire u domen birokratije i polaze pravo na poslove koje je ova ranije smatrala isključivo svojim. Birokratija sama mora sa svoje strane sve više dobijati tehnokratski karakter. Tačnije, stvara se svojevrsna pregrada između birokratije i tehnokratije, tako da se državni aparati, pa čak i aparati raznih društvenih i političkih organizacija popunjuju određenim vrstama stručnjaka, takvih koji neće zaostajati nego biti na nivou onih što rade u privrednim preduzećima, trustovima itd. Time se savremena država i političke organizacije osposobljavaju za intervencije u oblasti privrede, za regulisanje ili bar praćenje i prognoziranje ekonomskih procesa. Baš takva pregrada — **tehnobirokratija** — omogućuje dosledno sprovođenje principa efikasnosti i racionalne svrsishodnosti u upravljanju ljudima, kao što se upravlja stvarima. Ona maksimalno može obezbediti forsiranje materijalnih interesa, svojih i odgovarajućih društvenih grupa, pri čemu nužno zanemaruje opšire društvene ciljeve i više vrednosti, a pre svega prave interese običnog čoveka. Jedna od njenih karakteristika je i izvesna apolitičnost, politička nezainteresovanost, naime, u tom smislu da je slab tangiraju razne promene u političkim vrhovima, smene partija na vlasti itd., a tamo gde je najbolje organizovana obično to i ne oseća pa nastavlja svoje funkcionisanje kao da se ništa nije desilo.

Potpuno izgrađena birokratija i tehnokratija ili dovršen sistem tehnobirokratije može se ostvariti samo u uslovima etatizma, bilo da je u pitanju državni kapitalizam ili administrativni socijalizam. U stvari, etatizam ništa drugo i nije nego praksa i ideologija tehnobirokratije, koja radi ostvarenja svojih ciljeva prisvaja državu, kao efikasan instrument, učvršćujući je i jačajući.

U novim uslovima često se dobija utisak da nestaju izvesne osobine koje su ranije bile utvrđene kao „vrline“ birokratije, kao npr. tačnost, brzina, efikasnost, uvidavnost, ekonomičnost u poslovanju, ali ostaju i pojačavaju se njene druge „vrline“: princip hijerarhije, kaotičizam, zatvorenost u odnosu prema javnosti, uverenje da ta „služba“ obezbeđuje sigurnu materijalnu i društveni položaj, stručnost kadrova itd. U stvari, birokratija je danas često suviše glomazna i upravo zato manje efikasna, spora i nesolidna. Tome doprinosi i slabljenje kontrole „odozgo“ i nedostatak kontrole „odozdo“.

Ukoliko u savremenim uslovima (kada se tehnika sve brže razvija i postoji potreba da se taj razvitak planira i usmerava) tehnokratske i birokratske tendencije predstavljaju ozbiljnu opasnost i za socijalističke zemlje, svakako je sasvim izvesno da radničko i društveno samoupravljanje mogu biti jedino trajno i perspektivno rešenje koje može obezbediti društvu savladavanje takvih opasnosti.

Za društvo u kome se čovek shvata i ceni kao najviša vrednost, a prema tome se poštovanje dostojanstva ljudske ličnosti prihvata kao kategorički imperativ u društvenim odnosima, ne može biti boljeg i drugog rešenja osim razvijanja asocijalističke zemlje, svakako je sasvim izvesno da radničko i društveno samoupravljanje mogu biti jedino trajno i perspektivno rešenje koje može obezbediti društvu savladavanje takvih opasnosti.

Za društvo u kome se čovek shvata i ceni kao najviša vrednost, a prema tome se poštovanje dostojanstva ljudske ličnosti prihvata kao kategorički imperativ u društvenim odnosima, ne može biti boljeg i drugog rešenja osim razvijanja asocijalističke zemlje, svakako je sasvim izvesno da radničko i društveno samoupravljanje mogu biti jedino trajno i perspektivno rešenje koje može obezbediti društvu savladavanje takvih opasnosti.

Istinske društvene zajednice ne može biti tamo gde se posebne sfere društvenog života osamostaljuju jedna u odnosu na druge i svaka vuče na svoju stranu, a pogotovo ne tamo gde se sfere društvene moći odvajaju od društva, otuđuju i nameću društvu kao tuđa sila. Tehnobiokratske tendencije izražavaju upravo tu težnju za osamostaljivanjem i otuđenjem društvenih moći.

stih i posebnih interesa, tj. da se na osnovu pravih posebnih interesa konstituiše opšti interes, u skladu s kojim bi se onda realizovali i svi ljudski posebni interesi. To se može izvesti samo u društvu u kome ljudi, svi članovi zajednice, ostvaruju svoja samoupravna prava kao subjekti društvenog života i istorije. A sprovođenje toga zahteva u maksimalno mogućoj meri može se, bez iluzija, zamisliti jedino kao dugotrajan proces.

Dovodeći do ukidanja suprotnosti između individua i društva, koja je u svim dosadašnjim zajednicama klasnoga tipa ostajala neprevladana, društveno samoupravljanje, ukoliko se sistematski sprovodi u svim sferama i na svim nivoima društvenog života, omogućuje vraćanje čoveka sebi i društvu kao obovetećenog čoveka. To znači da se time omogućuje ukidanje svih vidova otuđenja.

Tek pod tim uslovima može se do kraja i dosledno sprovesti socijalizacija sredstava za proizvodnju, što omogućuje savladavanje ekonomskog determinizma i razotkrivanje, likvidiranje fetišizma robnovanih odnosa, u kome se vršilo postvarivanje ljudskih odnosa i personifikacija stvari u robnom svetu. Time se stvara neophodan uslov za sintezu ekonomske i političke demokratije, za prevladavanje stanja samo formalne slobode i njenu istinsku realizaciju kao materijalne i sardržajne. Stvarna sloboda bazira se na neposrednoj demokratiji koja zahvata sve sfere društva. To znači da čovek mora biti u stanju da neposredno odlučuje o uslovima svog života i svoje društvene delatnosti. Tako samoupravljanje postaje bitno i neotuđivo ljudsko pravo i jedino dužnost prema društvu. Samoupravna funkcija, aktivno uključivanje svakog pojedinog čoveka kao radnika i kao člana društvene zajednice u društveni život, koji čini supstanciju njegovog bića, najvažniji je element slobode danas i time dobar indikator mere ostvarenja slobode i savladane otuđenosti društva i čoveka. Ostvarivanje društvenog samoupravljanja znači razotkrivanje svih političkih moći, otuđaranje države i efikasno suprotstavljanje etatističkim, tehnobirokratskim tendencijama, jer neposredno angažuje ljude i uvek je na delu. To je ujedno najbolji način razobličavanja demagoških liberalističkih i anarhističkih tendencija.